

نیازهای هیجانی و اجتماعی تیزهوشان

جورج بتس^۱ ترجمه: محمد بنائیان

چکیده

«شالوده‌ اساسی این مقاله را نیازهای هیجانی و اجتماعی کودکان تیزهوش قرار می‌دهد و نگارنده آن با تأکید بر لزوم توجه بر ابعاد هیجانی و اجتماعی این کودکان، نیازهای مختلف آنان را برمی‌شمارد. تعداد دیدگاههایی که در این زمینه وجود دارد سبب گشته است تا پهنه‌ای از راهبردهای عملی جهت چگونگی مواجهه با این نیازها ارائه شود.»

○ ○ ○

والدین، غالباً از مربیان و روانشناسان، راههایی را در زمینه کمک به رشد و پرورش کودکان خود جستجو می‌کنند. در تلاشهای اخیر، روشهای برخورد با نیازهای متنوع کودکان و بزرگسالان مستعد و تیزهوش، به انحاء مختلف در طول رشد آنها هم در مدرسه و هم در خانه، پیشنهاد شده است.

مربیان جدید، براین باورند که برآوردن نیازهای هیجانی و اجتماعی تیزهوشان به اندازه‌ توجه به نیازهای شناختی آنان حائز اهمیت است. اقدامات معلمان، مشاوران، روانشناسان و والدین نیز می‌باید براین مبنا قرار گیرد.

«مازلو»^۲ سلسله مراتبی از نیازهای افراد را که می‌تواند در درک نیازهای هیجانی و اجتماعی تیزهوشان و مستعدین برای نیل به رشد متناسب مفید باشد را ترسیم کرده است. (شکل شماره ۱) وی پس از «نیازهای زیستی»^۳ (هوا، آب، غذا، پناهگاه و خواب) به دومین سطح از نیازها که همانا «امنیت و سلامت»^۴ است توجه داشته است. سومین مرحله به نیازهای «محبت و تعلق داشتن»^۵ اختصاص دارد و چهارمین سطح نیازها «احساس احترام به خود و احترام به دیگران»^۶ است. «خود شکوفایی»^۷ به عنوان بالاترین سطح شامل رشد تمامی نیازها است.

شکل ۱- سلسله مراتب نیازها از نظر مازلو

از آنجایی که نظریات «مازلو» می‌تواند در جریان رشد کودکان تیزهوش و مستعد به کار گرفته شود، مربیان و والدین و روانشناسان می‌باید از سطوح مختلف کاربردهای این نظریه آگاهی داشته باشند. علاوه بر نیازهای اساسی زیستی، نیاز به امنیت نیز مورد تأکید قرار گرفته است. آیا کودکان ما احساس امنیت می‌کنند؟ آیا از محیط آرام و امنی برخوردارند؟ چگونه می‌توان به کودکان یاری داد تا محیط با ثبات و امنی را در دنیای خود بیابند؟

پس از بررسی و توجه به نیازهای مربوط به امنیت باید توجه خود را به نیازهای وابستگی و محبت مبدول داشت. خصوصاً در گروه تیزهوشان می‌باید فرصتهایی را در اختیار آنان قرار داد تا بتوانند با همسالان خود در تعامل باشند. پسرچه تیزهوشی می‌گفت: «دوست دارم با بچه‌های مانند خودم باشم، هنگامی که با آنها هستم، احساس می‌کنم برای خودم کسی هستم و دوستانی دارم».

«مازلو» محبت را به «درک و پذیرش عمیق» تعبیر کرده است. محبت برای هر فردی به منظور رشد و پیشرفت سازنده، ضرورت دارد. و فقدان آن کمبودی را در افراد ایجاد می‌کند.

در سطح بعدی سلسله مراتب نیازهای «مازلو»، نیازهای احترام، مورد توجه قرار گرفته است. احترام شامل احترام به خود و دیگران است. در این سطح، کودک نیاز دارد که احساس اطمینان، توانمندی، کفایت، پیشرفت و استقلال نماید. این امر نه تنها از طریق خود و فرد تحقق می‌یابد، بلکه از سایر افراد نیز تأثیر می‌گیرد. دختر تیزهوشی عنوان می‌کند: «من احساس بهتری درباره خودم دارم هنگامی که به خود و دیگران احترام می‌گذارم و هنگامی که در می‌یابم مردم مرا به خاطر خودم و کارهایم دوست دارند، احساس می‌کنم خوب هستم».

خود شکوفایی، بالاترین سطح نیازها است که «مازلو» در آخرین روزهای زندگی به آن اشاره کرده است. او اعتقاد خویش را اینگونه بیان داشت: «هر شخصی می‌تواند همانی شود که باید باشد» (گوبل^۴، ۱۹۷۵) دستیابی به خود شکوفایی کار آسانی نیست ولیکن می‌تواند هدف یک فرد باشد تا اینکه نتیجه مطلوب حاصل شود. «مازلو» تشریح می‌کند که هرچه فردی بیشتر به مرحله‌ای دست یابد که در حدود توانایی‌های وی است، می‌تواند به مرحله «شدن» برسد.

با توجه به ویژگیهای کودکان و نوجوانان تیزهوش، در می‌یابیم که نظریه «مازلو» تا چه اندازه می‌تواند در عملکرد مربیان و والدین کار آیی داشته باشد. چنانچه این نظریه به خوبی درک و ارائه شود، خط‌مشی‌ها و محیطهایی می‌تواند فراهم شود که منجر به تعالی نیازهای هیجانی و اجتماعی کودکان مزبور گردد.

• هدف: فراگیر مستقل^۲

هنگامی که سیاستها و برنامه‌هایی به منظور توسعه آموزش و پرورش تیزهوشان ملحوظ نظر قرار می‌گیرند، این پرسشها مطرح می‌گردند: چه اهداف بلند مدتی از پرورش کودکان تیزهوش و مستعد در نظر گرفته شده است؟ در ابعاد شناختی، هیجانی و اجتماعی چه اقداماتی را می‌توان انجام داد؟ شیوه تربیتی باید به گونه‌ای باشد که هر کودک خود یک فراگیر خودکار باشد تا بتواند از لحاظ شناختی، هیجانی و اجتماعی پیشرفت نماید. به این قصد که هر کودک، یک زندگی راهنمایی شده توأم با یادگیری مستقل داشته باشد.^۳ (۱۹۸۵) هدفهای عمده فراگیران مستقل را اینگونه خلاصه کرده است:

دانش آموزان و یا فراگیران به نکات زیر دست خواهند یافت:

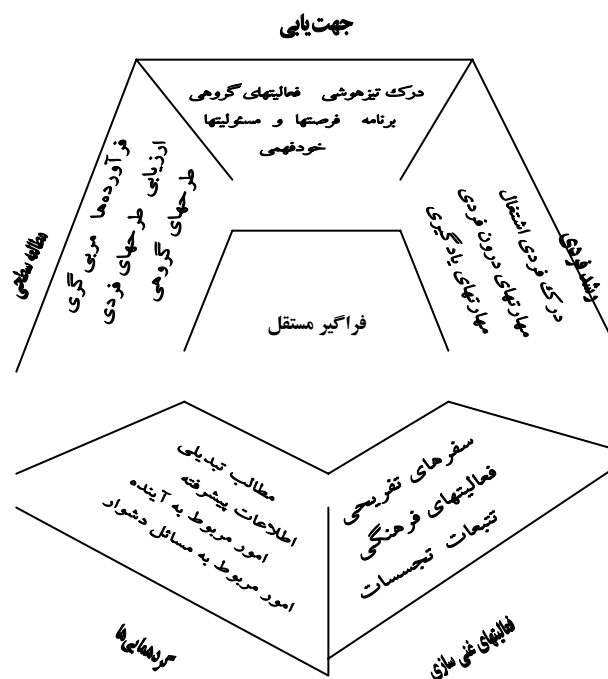
- رشد بیشتر در جهت خودباوری مثبت.
- درک تیزهوشی خود در برابر خود و دیگران.
- رفتار مناسب و شایسته در برابر همسالان، خواهران و برادران، والدین و دیگر بزرگسالان.
- تقویت معلومات خود در حوزه‌های مختلف.
- افزایش توانمندی خود در کسب مهارتها و قابلیت‌های اندیشیدن، اخذ تصمیم و حل مسئله.
- مشارکت در فعالیتهایی که به منظور رشد ابعاد شناختی، هیجانی و اجتماعی افراد صورت می‌گیرد.
- احساس مسئولیت در قبال یادگیری خود و تلاش در این زمینه چه در مدرسه و چه در خانه.

• جهت یابی

این بعد سبب می گردد که دانش آموزان، معلمان، مدیران و والدین فرصت دستیابی به اطلاعات و آگاهی در مورد این برنامه را پیداکنند. در اینجا تأکید عمده بر تصورات کلی در زمینه مفاهیم تیزهوشی، خلاقیت و عوامل بالقوه رشد خواهد بود. این فعالیتها تصویر روشنی از این نمونه را در اختیار دانش آموزان قرار خواهند داد.

• یک فرآیند، الگوی یادگیرنده مستقل

پس از دستیابی به شیوه های خودآموزی در فراگیران باید جریان رشد کودکان را مدنظر قرار داد و الگویی را بنا نهاد که بتواند تمهیداتی را برای رشد کودکان تیزهوش و مستعد فراهم سازد.

شکل شماره ۲: الگوی فراگیر مستقل

شکل ۲ نمایانگر الگویی از یک دانش آموز تیزهوش و مستعد است که به فراگیری مستقل مشغول است. این الگو در سال ۱۹۸۱ از سوی «بتس» و «نپ»^۹ پیشنهاد شده است. این نمونه برای مدارس سطح متوسطه ارائه شده که اینک در سراسر آمریکا و کانادا مورد استفاده قرار می گیرد.

نمونه فوق در پنج بعد مقدماتی تقسیم شده است:

۱. جهت یابی؛
۲. رشد فردی؛
۳. فعالیت های غنی سازی؛
۴. گردهمایی ها؛

۵. مطالعات سطحی؛

هریک از مراحل فوق‌الذکر به این منظور به کار می‌رود که جریان رشد را در ابعاد شناختی، هیجانی و عاطفی امکان‌پذیر نماید. ایجاد یکپارچگی و همگونی در این سه بُعد شرط ضروری است. برنامه‌ای که صرفاً در جهت برآوردن نیازهای شناختی باشد، برنامه‌ای نارسا و ناقص خواهد بود.

○ رشد فردی

رشد فردی به این معنی است که دانش‌آموزان امکاناتی یابند که براساس آنها بتوانند مهارت‌های شناختی، هیجانی، اجتماعی، بینش و برداشتهای اساسی خود را به طور مستمر توسعه دهند. به عبارت دیگر، فراگیران مستقل شوند.

○ فعالیتهای غنی‌سازی

بعد فعالیتهای غنی‌سازی که در این الگو پیشنهاد شده است، بدین معنی است که این قبیل دانش‌آموزان در جستجوی موضوع و محتوایی باشند که معمولاً در برنامه‌های زندگی روزمره آنها دیده نمی‌شود. دانش‌آموزان قادر خواهند بود بر روی موضوعات و مطالب مورد علاقه و استثنایی و ارزشمند تأمل نمایند. در این بعد باید منابع جستجو و تحقیق لازم برای یادگیری آینده را به دانش‌آموزان یادآوری و در این راه به آنان کمک نمود.

○ گردهمایی‌ها

گردهمایی‌ها چهارمین بُعد نمونه ارائه شده را تشکیل می‌دهند. به گروههای کوچکی از دانش‌آموزان موضوعاتی ارائه می‌دهند، آنها باید نتیجه تحقیقات و بررسیهای لازم در زمینه موضوع را در یک گردهمایی به سایر دانش‌آموزان ارائه دهند و با یاری دانش‌آموزان گروه، موضوع مورد بررسی را با ملاکها و معیارهایی که خودشان وضع کرده‌اند، مورد ارزشیابی قرار دهند. این فعالیتهای در کوتاه مدت برگزار می‌شود و سبب می‌گردد چگونگی اجرای کار ارزیابی شود.

○ مطالعات سطحی

در این بعد، دانش‌آموزان موضوعات مورد علاقه خود را دنبال می‌کنند و در دوره‌های بلندمدت، چه به صورت انفرادی و چه در گروههای کوچک، به تفحص و تحقیق می‌پردازند. دانش‌آموزان باید تصمیم بگیرند که چه نوع مطالبی را بیاموزند، چگونه آنها را ارائه دهند، به چه کمک‌هایی نیاز دارند، نتیجه کار آنها چه خواهد بود، و در نهایت چگونه این فرآیند را ارزشیابی خواهند کرد.

• چه کار می‌توانیم بکنیم؟

این سؤال، برای افرادی که با دانش‌آموزان تیزهوش و مستعد روبرو هستند، قابل ملاحظه می‌باشد. این سؤال از این جهت حائز اهمیت است که می‌تواند از فرصتها و امکاناتی که برای رشد کودکان تیزهوش و مستعد لحاظ شده است، حمایت نماید. اساساً برای دانش‌آموزان تیزهوش و مستعد در الگوی فراگیری مستقل، هفت زمینه اساسی مورد نیاز است و می‌تواند در رشد نیازهای هیجانی و اجتماعی آنان مؤثر باشد، این هفت زمینه عبارتند از: «مراقبت از خود»، «ایجاد محیطهای مثبت و سازنده»، «خودباوری»، «مهارتهای ارتباطی»، «دوستی‌ها»، «حمایت و پرورش گرایشها»، «طرح‌ریزی برای آنچه که می‌خواهیم».

• مراقبت از خود

پیش از یاری و یا تسهیل در رشد دیگران، به عنوان مربی یا هر فرد دیگری، شایسته است چگونگی برخورد با نیازهای خود، مورد توجه قرار گیرد. هر فردی با شناخت از خود و شناخت از شیوه زندگی خود باید پرسشهایی از قبیل موارد ذیل را مورد لحاظ قرار دهد:

□ درباره خودم چه احساسی دارم؟

□ آیا من با دیگران هستم؟

□ آیا به وظایفی که برعهده دارم و یا باید برعهده بگیرم، توجه دارم؟

□ آیا وقت دارم که تنها باشم و بیندیشم و خودم باشم؟

○ فعالیت: هر روز تعطیل هنگام غروب پیش از استراحت، سه کاری که لازم است هفته آینده فقط خودتان انجام دهید، طرح ریزی نمایید. این سه کار می تواند شامل امور ساده چون تماشای منظره غروب خورشید باشد و یا یک کار مهم مانند خریدن چیزی که مدتها در جستجوی آن هستید. این سه نکته را در دفتر وقایع روزانه خود بنویسید و در غروب روز تعطیل هفته آینده بررسی نمایید که به کارهایتان توجه داشته اید. سپس سه برنامه دیگر برای هفته آینده تدارک ببینید.

• محیطهای سازنده و مثبت

با توجه به خود و رفتارهای خود می توان دریافت، محیطی که برای رشد دانش آموزان تیزهوش و مستعد فراهم شده است، یک محیط مثبت، خلاق و نیروبخش است؟ آیا دانش آموزان تمایل دارند با من باشند، آیا آنها در مواجهه با من احساس امنیت می کنند؟

وقوف بر ابتدا و انتهای برخوردها و اتفاقات گذرا بسیار اساسی است. حساسترین لحظه های یک ملاقات، چند دقیقه اول و چند دقیقه آخر ملاقات است.

در محل کار یا در مدرسه و یا در خانه، احساس شادمانی و هیجان و یا بی میلی و ترس کودکان بسیار حائز اهمیت است. ایجاد محیط مناسب از اقدامات اساسی بشمار می رود. این اقدام می باید مثبت، مورد قبول و تقویت کننده باشد، در غیر این صورت امکان رشد متناسب از دست خواهد رفت.

○ فعالیت: این فعالیت طوری صورت گرفته است که مربیان بتوانند هرچه بیشتر درباره دانش آموزان اطلاعات کسب نمایند و دانش آموزان نیز از خود و همسالان خود شناخت بیشتری پیدا کنند. چنین اقدامی در آغاز سال تحصیلی در طول چند دقیقه اول هر کلاس مفید خواهد بود.

هر شخص یک درجه میل «هیجانی» دارد که نشانگر احساس وی در آن زمان بخصوص است. درجه ۱ نشان دهنده تمایل بسیار پایین و درجه ۱۰ نشانگر تمایل بسیار بالا است. اگر کسی در ردیف ۱ باشد، مبین آن است که وی نظر خوبی نسبت به زندگی ندارد. حال اگر شخصی در ردیف ۵ باشد بدین معنی است که نظر او به زندگی در حد متوسط قرار دارد، ولی می تواند بهتر باشد. هنگامی که شخص نمره ۱۰ را احراز کرد، یعنی نسبت به زندگی نظری کاملاً مثبت دارد.

این فعالیت سودمندی است که می تواند به دانش آموزان، معلمان یا والدین کمک نماید تا عواطف و احساسات خویش را بیان کنند و با انتخاب یک شماره، مشخص سازند که در آن لحظه خاص در چه وضعیت هیجانی قرار دارند. از این طریق می توان دریافت که دانش آموز در یک محیط حمایت شونده واقع شده است یا خیر.

• خودباوری

چه احساسی درباره خودم دارم؟ آیا من توانا هستم؟ آیا مردم مرا به عنوان یک شخص مثبت محسوب می کنند؟ این پرسشها و پرسشهایی از این قبیل مشخص می سازند که ما چه هستیم و در زندگی خود چه توانایی هایی داریم. از مواردی که در پرورش

تیزهوشان بسیار حائز اهمیت است، یاری دادن به آنها در جهت ایجاد یک خودباوری مثبت است. اعتماد به نفس قاطع و نیرومند، در رشد انسان بسیار مؤثر است. «من پیش از آنکه بتوانم شما را دوست بدارم، باید خودم را دوست داشته باشم» (بتس، ۱۹۷۱). برای آنکه خودباوری را در کودکان خود پدید آوریم چه اقداماتی می‌توانیم انجام دهیم؟ شناخت و پذیرش، اساس کار است. هنگامی که شخصی را محترم بداریم حس احترام به خود در وی پدید می‌آید. همچنین خودباوری مثبت از طریق توجه به جنبه‌های مثبت شخص و نه جنبه‌های منفی و توجه به فضایل و کمالات نه غفلتها و شکستها میسر می‌گردد.

○ فعالیت: سفری به درون خود - لااقل سه بار در هر سال برنامه‌ای برای دانش‌آموزان در نظر گرفته شود. این برنامه می‌تواند شامل سئوالات باز و کلی مربوط به تقویت خودباوری مثبت در آنان باشد. به دانش‌آموزان می‌توان فرصت داد تا با دیگران در «سفری به خود» مشارکت جویند و درباره آن به بحث بپردازند. بدیهی است این کارها باید در یک محیط سازنده برای ایجاد ارتباط و رشد شخصی انجام گیرد.

• مهارت‌های ارتباطی

با ارزشترین مهارت‌های ارتباطی یادگیری، فرستادن پیامها به دیگران و دریافت پیامهای آنان است. به عبارت دیگر، باید یاد گرفت چگونه منظور خویش را به دیگری تفهیم کنیم و چگونه منظور شخص دیگر را دریافت نماییم. در بسیاری از مواقع، ما قادر به دریافت و یا تفهیم پیامها نیستیم و بسیاری از مسائل ارتباطی ناشی از پیامهای درست ارائه نشده و یا درست دریافت نشده است.

○ فعالیت: قدرت نفوذ کلمه - دانش‌آموزان و معلمان به ۲ گروه «الف» و «ب» تقسیم می‌گردند. گروه «الف» فرستنده و گروه «ب» دریافت کننده است. گروه «الف» تمام چیزهای مثبت را در رابطه با خود با ادای ۹۰ کلمه بیان می‌دارد و گروه «ب» نقش دریافت کننده را به عهده دارد و فقط عنوان می‌کند: «متشکرم، توضیح بیشتری دهید». پس از ارائه ۹۰ کلمه گروه «ب» درباره آنچه که شنیده است بازخوردی نسبت به گروه «الف» نشان می‌دهد. سپس بحثی در بین دو گروه صورت می‌گیرد. در نتیجه این بحث نقشها تعویض می‌گردد. گروه «ب» فرستنده و گروه «الف» دریافت کننده می‌شود و این جریان تکرار می‌گردد.

در گروههای بزرگتر توانایی بحث در مورد اینکه چه تجارب هیجانی ایجاد شده، چه چیزهایی یاد گرفته و از اینجا به کجا می‌توان رفت، سودمند است.

• دوستی

یکی از عوامل اساسی رشد شخصیت، دوستی است. افراد نیاز دارند با هم دوست باشند و به هم محبت بورزند. دختری که در یک اردوی تابستانی تیزهوشان شرکت کرده بود، می‌گفت: «این نخستین جایی بود که من مجبور نبودم خودم را پشت کلمات پنهان کنم». کودکان تیزهوش نیاز دارند که با کودکان تیزهوش (چه در مدرسه و یا خارج از مدرسه) بسر برند. لازم است که اینگونه از کودکان ساعاتی از روز را با هم بگذرانند. چرا که آنها دارای اندیشه انتقادی و خلاق هستند و تمایل دارند در کار خود تحقیق کنند و تجسسات خود را بسط دهند.

○ فعالیت: کارنامه یک کودک تیزهوش - از چند کودک تیزهوش ۵ یا ۶ ساله بخواهیم که با هم بازی کنند، یادگیرند و نقشه بریزند. به دو کودک و یا بیشتر فرصت بدسیم که برای یک روز تعطیل، بهترین برنامه‌ریزی را انجام دهند. در مورد اینکه کجا بروند، چه بکنند، چه بیاموزند، تصمیم را بر عهده خودشان واگذار کنیم، برای این کار می‌توان چند دستورالعمل و چند نقشه جغرافیایی در اختیار آنان قرار داد. این برنامه هم در خانه و هم در مدرسه قابل اجرا است. کودکان تیزهوش قادرند حتی حوادثی را که پیش‌بینی می‌کنند، توضیح دهند. بزرگسالان نیز می‌توانند در این برنامه به عنوان شرکت کننده و نه بعنوان راهنما

شرکت کنند.

• حمایت و پرورش علائق

کودکان تیزهوش فقط دارای علائق نیستند، آنان باید احساسات و عواطف خودشان را نیز توسعه دهند. آنها به موضوعات مختلف علمی علاقه دارند و میل دارند هرچه بیشتر یاد گیرند. وظیفه ما این است که علاوه بر تأیید و تقویت آنان در اینگونه کارها، در امور علمی آنها شرکت جوییم. هنگامی که اشخاص درباره آنچه که بدان علاقه دارند، معلومات بیشتری کسب می کنند، صاحب انگیزه می شوند و اطلاعات بیشتری درباره موضوعات کسب می کنند.

○ فعالیت: ساختمان و علاقه - بحث و گفتگوهای دانش آموزان، گستره علائق آنان را مشخص می سازند. سؤالاتی از قبیل چه چیزی را می خواهید کشف کنید؟ و یا درباره چه چیزهایی می خواهید بیشتر بدانید؟ به ما کمک می کنند که از امور مورد علاقه آنان آگاهی یابیم. علائق کودکان تیزهوش می باید تقویت و پرورش یابند. پس از بحث و گفتگو می توان دریافت که چه مطالبی را باید بیاموزند و چه برنامه هایی باید اجرا کرد و همچنین چگونه می توان با آنها مشارکت نمود. نتیجه مطلوب زمانی بدست می آید که والدین و معلمان به عنوان شرکایی در امر یادگیری همکاری داشته باشند.

• الگویی برای آنچه که می خواهیم

گفتن این مطلب که «آنچه من می گویم انجام بده نه آنچه که انجام می دهم»، کافی نیست. ما باید آن نوع رفتاری را الگوی خود قرار دهیم که می خواهیم فرزندان ما در آن جهت پیشرفت نماید. باید آنها را تشویق کرد که بیاموزند خودشان را دوست داشته باشند، با هم ارتباط برقرار کنند و با هم دوستی داشته باشند، میل به یادگیری خودکار را در خود تقویت کنند. بیایید کودکان تیزهوش خود را تشویق کنیم تا به این نتیجه برسند که تیزهوشی براساس خود رهبری تقویت می شود تا اینکه از افرادی غیروابسته به دیگران و دارای استقلال فکر بهره مند شویم.

برای آنکه در ابعاد هیجانی و اجتماعی کودکان تیزهوش با آنها همگام شویم می باید اعتماد آنان را به خود جلب کنیم. آنها نیاز به دوستی، علاقه، تحرک و فرصت دارند تا بتوانند از آنچه هستند فراتر روند و گستره های نو در برابر آنها گشوده شود.

○ ○ ○

یادداشتها

۱- George T. Betts. (۱۹۸۶) Meeting the Emotional and Social Needs of the Gifted. *Issues In Gifted Education*.

۲- Autonomous learner

۳- Betts

۴- Goble

۵- Knapp

۶- Love and belongingness

۷- Maslow

۸- Physiological needs

۹- Safety and security

۱۰- Self-esteem and esteem of others

۱۱- Self actualization

